

Ανθρωπολογία ενός ασύ(λ)λη(π)του χώρου:
«τόπος» και «κοινότητα» σε έναν
πρώην ημινομαδικό πληθυσμό

Α) «Η ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ»:
ΟΡΙΟΘΕΤΩΝΤΑΣ ΕΝΑ ΔΙΑΣΠΑΣΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΟΙ ΕΧΟΥΝ ΤΗ ΣΥΝΗΘΕΙΑ να ξεκινούν τα κείμενά τους, άρθρα ή μονογραφίες, με το γεωγραφικό καθορισμό του εθνογραφικού τους αντικειμένου. Η παραπάνω συνήθεια συνδέεται άμεσα με τις καταστατικές αρχές συγκρότησης της ίδιας της ανθρωπολογικής επιστήμης.¹ Μία από αυτές είναι η πρόσληψη του «τόπου» ως οριοθετημένου, «κλειστού» χώρου, καθώς και η αντίστοιχη αναγωγή του εκάστοτε «εθνογραφικού πεδίου» σε «αντιπροσωπευτικό παράδειγμα» εντοπισμένων πολιτισμικών φαινομένων ή μορφών κοινωνικής δράσης.²

1. Για μια κριτική προσέγγιση των διαδικασιών συγκρότησης της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ως επιστήμης και της Εθνογραφίας ως προνομιακής ανθρωπολογικής μεθόδου βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

2. Ο Β. Νιτσιάκος, συνδέει αυτήν την «... σχετική αντίληψη ταύτισης μεταξύ ενός πολιτισμικού όλου με έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας» με την ολιστική (εθνογραφική) προσέγγιση. Βλ. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας τον Χώρο και τον Χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σσ. 25-26. Για τη σχέση μεταξύ της ταύτισης «τόπου» και «πολιτισμού» και των εθνογραφικών πρακτικών, βλ. Α. Gupta και J. Ferguson, «Discipline and pra-

δοκίμες, τεύχος 13-14, Άνοιξη 2005, σσ. 101-135.

Σε αντίθεση με την παραπάνω παράδοση, ένα από τα βασικά προβλήματα, που αντιμετώπισα στο πρώτο διάστημα της εθνογραφικής μου έρευνας, ήταν η ίδια η οριοθέτηση του εθνογραφικού μου πεδίου.³ Αν και συμβατικά μπορούσα να πω πως μελετώ τους Γαρδικιώτες Βλάχους, δύσκολα μπορούσα να τους ταυτίσω με ένα συγκεκριμένο τόπο. Καταγόμενος, όπως μαρτυρά το εθνονύμιό του, από ένα ορεινό χωριό του Ασπροποτάμου, το Γαρδίκι, και εγκατεστημένος εδώ και δεκαετίες σε αστικά κέντρα όπως τα Τρίκαλα, η Καρδίτσα, η Αθήνα και ο Πειραιάς, ο συγκεκριμένος πληθυσμός έθετε θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που υπερέβαιναν τα προτάγματα μιας κλασικής εθνογραφίας, επικεντρωμένης στη μελέτη εντοπισμένων γεωγραφικά κοινοτήτων.⁴

Βέβαια, η εθνογραφία της πόλης ή του εθνοτισμού είχε προτείνει θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία που μπορούσαν να δώσουν απαντήσεις στα προβλήματα που έθετε η διασπορά μιας συγκεκριμένης ομάδας στο χώρο. Η αμηχανία μου, όμως, προέκυπτε από την προσωπική μου αδυναμία να υπερβώ την καθιερωμένη θεώρηση της κοινότητας, ως συνολικής αλλά και συνεχούς ιστορικά τοπικής μικροκοινωνίας.⁵

Μέσα από τη συνειδητοποίηση της παραπάνω αδυναμίας αναδύθηκε σταδιακά, ως αντικείμενο της έρευνας, η «κοινότητα», όχι πια ως μια δεδομένη εθνογραφική μονάδα αλλά ως ρευστή ιστορική πραγματικότητα-

ctice: the field as site, method, and location in Anthropology», στο A. Gupta και J. Ferguson (επ.), *Anthropological Locations: boundaries and grounds of a field science*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles- London 1997.

3. Η έρευνά μου πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1997 και 2001.

4. Η «κοινότητα» αποτέλεσε για την ανθρωπολογία του ευρωπαϊκού χώρου το αντίστοιχο της «φυλής» στις προγενέστερες ανθρωπολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε μη δυτικές κοινωνίες. Βλ. Β. Νιτσιάκος, «Αντί εισαγωγής», στο *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1994.

5. Για μια διεξοδική ανάλυση των μετασχηματισμών της έννοιας «κοινότητα» βλ. Β. Νιτσιάκος, ό.π. Επίσης, A. Cohen, *The symbolic construction of community*, Routledge, Λονδίνο 1985.

τα. Στην προοπτική αυτή το πολιτισμικό και κοινωνικό περιεχόμενο του όρου «κοινότητα» αποτελεί ζητούμενο και όχι δεδομένο. Συνεπώς, παράλληλα με την ανάγκη καταγραφής των ιστορικών διαδικασιών συγκρότησης και συνεχούς ανασυγκρότησης των επιμέρους κοινοτήτων, αναδύεται και το αίτημα ενδελεχούς διερεύνησης των μορφών διαχείρισης, διεκδίκησης και χρήσης των αντίστοιχων τοπικών ταυτοτήτων που, σε μια διαχρονική προσέγγιση, κάθε άλλο παρά βέβαιες θεωρούνται ως προς το περιεχόμενό τους από τη σκοπιά των υποκειμένων.

Εδώ πρέπει να τονίσω πως η προβληματική μου αποτελεί την απόληξη μιας ερευνητικής διαδικασίας, που ξεκίνησε με διαφορετικούς σκοπούς. Αρχικά, εθνογραφική μου επιλογή αποτελούσαν οι Βλάχοι των Τρίκαλων στο σύνολό τους, στην προοπτική μιας έρευνας αποκλειστικά πάνω στο ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας. Όντας ένας πληθυσμός με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι Βλάχοι φάνταζαν στα μάτια μου ως ένα προνομιακό πεδίο για να μελετήσω το ζήτημα του εθνοτισμού και τα Τρίκαλα, πόλη με το μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού με βλάχικη καταγωγή στην Ελλάδα, ως ο ιδανικός χώρος για ένα τέτοιο εγχείρημα.

Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός φαίνεται να επιβλήθηκε, τόσο από τις ακαδημαϊκές αλλά και πολιτικές μόδες της τελευταίας δεκαετίας, αλλά και από προσωπικές συναισθηματικές και ιδεολογικές εμπλοκές, στο βαθμό που και ο ίδιος είμαι κατά το ήμισυ βλάχικης καταγωγής, και είχα ήδη κάνει μια μεταπτυχιακή διατριβή, για την εικόνα των Βλάχων, σε κείμενα της προεπαναστατικής περιόδου.⁶ Η προοπτική άλλωστε να μείνω για κάποιο χρονικό διάστημα στα Τρίκαλα με γοήτευε, αφενός γιατί τα θεωρούσα μια πολύ όμορφη πόλη, αφετέρου γιατί την αντιμετωπίζα ως ένα είδος «επιστροφής στις ρίζες», καθώς και οι δύο γονείς μου κατάγονται από την ευρύτερη περιοχή.

6. Βλ. Th. Spyros, *Valaques et visions de l' Histoire: mutations socio-économiques, image et représentations de l'identité à la fin du 18ème et au début du 19ème siècles*, mémoire de D.E.A., Paris I, 1996.

Σταδιακά, η οπτική μου συμπεριέλαβε, επίσης, τη διερεύνηση των διαδικασιών αστικοποίησης και εδραίωσης ενός πρώην ημινομαδικού πληθυσμού. Με άλλα λόγια, οι θεωρητικές μου ανησυχίες διευρύνθηκαν και, εκτός της διαδικασίας «απο-βλαχοποίησης» δηλαδή επιπολιτισμού του συγκεκριμένου πληθυσμού, συμπεριέλαβαν και τις γενικότερες διαδικασίες «κοινωνικής μετάβασης» των Βλάχων, μέσα από τη μελέτη μιας συγκεκριμένης κοινότητας, των Γαρδικιωτών, που είχε ως απόληξη την «απο-νομαδοποίηση» ή την εδραίωση, και τον εξαστισμό τους.

Εδώ θέλω να τονίσω πως η αστικοποίηση και η εδραίωση αποτελούν δύο διαφορετικές διαδικασίες, που στην περίπτωση των Γαρδικιωτών συγκλίνουν, στο βαθμό που η εδραίωσή τους σημαίνει ταυτόχρονα και τον εξαστισμό τους και το αντίστροφο.⁷

Αν και το ζήτημα της εθνο-πολιτισμικής ταυτότητας παρέμεινε μέσα στην ερευνητική μου προοπτική, ήταν η «κοινότητα», όπως αναφέραμε, που αναδύθηκε σταδιακά σε πρωταγωνιστική έννοια, δίπλα στην εθνότητα, θέτοντας τα παρακάτω ερωτήματα:

- 1) Τι πολιτισμικό περιεχόμενο αποδίδουν τα υποκείμενα στην έννοια «κοινότητα» σε δεδομένο τόπο και χρόνο;⁸

7. Για τη διάκριση μεταξύ αστικοποίησης και εδραίωσης, βλ. T. Koita, «Kaédi, où le nomade à la ville», στο *URBAMA*, τ. 20, Tours, 1989. Στο συγκεκριμένο άρθρο ο συγγραφέας εξετάζει τις διαδικασίες μόνιμης εγκατάστασης και αστικοποίησης των νομάδων στη Μαυριτανία.

8. Ο χωρο-χρονικός μετασχηματισμός της έννοιας κοινότητα φαίνεται και από το διαφορετικό περιεχόμενο των όρων «κοινότητα», «community» και «communauté». Αν και από μια άποψη αποτελεί ένα ζήτημα μετάφρασης, από την άλλη οι διαφοροποιήσεις στις νοηματικές αποχρώσεις των όρων δηλώνουν το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο συγκρότησης των κοινοτικών θεσμών και ταυτοτήτων στις διάφορες χώρες. Βλ. ενδεικτικά για κάθε περίπτωση, S. Damianakos, *Le paysan grec. Défis et adaptations face à la société moderne*, L'Harmattan, Παρίσι 1996· A. Cohen, *Villages Anglais, Ecossais, Irlandais: la communauté villageoise dans les îles Britanniques*, Presses Universitaire du Mirail, Toulouse 1993· J.-F. Gossiaux «Communauté», στο P. Bonte και M. Izard (επ.), *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*, P.U.F., Παρίσι 1992 (1991), σσ. 165-166.

- 2) Μέσα από ποιες διαδικασίες αναπαράγεται ή όχι μια κοινότητα «εκτός εαυτού»,⁹ και μάλιστα σε ένα αστικό περιβάλλον;
- 3) Πως το «παρελθόν», υπό την έννοια των κοινωνικών δεσμεύσεων ή του πολιτισμικού έθνους και με την μορφή της «παράδοσης» αλλά και το «παρόν», υπό την έννοια της αποφυλετοποίησης¹⁰ και της εξατομίκευσης των κοινωνικών στρατηγικών και με την μορφή του οράματος του «εκσυγχρονισμού», επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη μιας ομάδας οικειοποιούνται και προσλαμβάνουν την «Πόλη» ως κοινωνική και χωρική κατηγορία αλλά και τις συγκεκριμένες πόλεις, Τρίκαλα, Αθήνα-Πειραιά, όπου τα μέλη της κατοικούν, ως «συλλογικό τόπο»;
- 4) Τέλος, ποιες είναι οι αναλυτικές κατηγορίες αλλά και οι μεθοδολογικές στρατηγικές που θα έπρεπε να ενεργοποιήσω στην προσπάθειά μου να συγκροτήσω και να ερμηνεύσω το εθνογραφικό μου «πεδίο»;

Τα συγκεκριμένα ερωτήματα αποκτούν ενδιαφέρον ακριβώς λόγω του ημινομαδικού παρελθόντος των Γαρδικιωτών, που θέτει το ζήτημα του τρόπου πρόσληψης και οργάνωσης του χώρου στους μη μόνιμα εγκατεστημένους πληθυσμούς.¹¹

Το γεγονός πως το Γαρδίκι δεν κατοικείται παρά τους καλοκαιρινούς μήνες, η ύπαρξη ενός ξεχωριστού συννοικισμού στα Τρίκαλα και η παρουσία μιας ισχυρής Γαρδικιώτικης παροικίας στον Πειραιά και στην

9. Τον συγκεκριμένο όρο έχει χρησιμοποιήσει ο Β. Νιτσιάκος, στην έρευνά του για την Πυρσόγιαννη. Βλ. Β. Νιτσιάκος, «Από την δημογραφική αποσύνθεση στην συμβολική ανασυγκρότηση», στο *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*, ό.π., 1994.

10. Για την έννοια της απο-φυλετοποίησης (detribalization), βλ. U. Hannerz, *Explorer la ville*, Editions de Minuit, Παρίσι 1983 (1980), σσ. 161-166.

11. Μια ενδιαφέρουσα συζήτηση γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα έλαβε χώρα στις σελίδες του επιστημονικού δελτίου *Production Pastorale et société*, που εκδιδόταν στο Παρίσι στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και το πρώτο μισό αυτής του 1980 από την «Equipe Écologie et Anthropologie des sociétés pastorales». Βλ. v. 1-14 (1977-1984).

Αθήνα έθεσαν, λοιπόν, το ζήτημα της σχέσης μεταξύ των Γαρδικιωτών και του Γαρδικίου, με άλλα λόγια, το ζήτημα μεταξύ «κοινότητας» και «χωριού».¹² Το ζήτημα γίνεται ακόμα πιο σύνθετο, αν λάβουμε υπόψη μας πως τα Τρίκαλα και ο Πειραιάς έρχονται να εμπλακούν στο παιχνίδι ως «τόποι» συγκρότησης και αναφοράς της ταυτότητας αλλά και ως «τόποι» εξέλιξης της κοινωνικής δράσης, αυξάνοντας τον αριθμό των πιθανών διατοπικών και διαπολιτισμικών σχέσεων που πρέπει να διερευνηθούν.

Έτσι, αν το πέρασμα από τους Βλάχους στους Γαρδικιώτες περιόρισε πληθυσμιακά το πεδίο της έρευνας, από την άλλη, το διεύρυνε γεωγραφικά, αφού με οδηγούσε από τα Τρίκαλα στο Γαρδίκι, από εκεί στον Πειραιά και ταυτόχρονα σε όλες τις πιθανές κατευθύνσεις και διαδρομές.

Η παραπάνω «περιπλάνηση», νοητική αλλά και σωματική, εκφράστηκε ποιητικά μέσα από ένα τυχαίο γεγονός: πηγαίνοντας με μια φίλη μου για μια συνέντευξη με μια ηλικιωμένη Γαρδικιώτισσα της Κοκκινιάς καταλήξαμε στην κεντρική αγορά του Πειραιά να φωτογραφίζουμε ο ένας τον άλλο. Κοιτώντας αργότερα τις φωτογραφίες, διέκρινα στο βάθος τους το φουγάρο ενός πλοίου από το λιμάνι. Συνειρμικά οδηγήθηκα στη σκέψη πως η εικόνα διέφερε από αυτήν που είχα στην αρχή της διατριβής μου, όταν για εμένα οι Γαρδικιώτες συνδέονταν με τα «βουνά», το πολύ πολύ και με το θεσσαλικό κάμπο.¹³

Οι παραπάνω διαπιστώσεις οδήγησαν αναγκαστικά στο ζήτημα ορισμού και οριοθέτησης του πεδίου της έρευνας στο χώρο. Η σύγχυση

12. Μια ανάλυση της σχέσης αυτής κάνει η Δ. Λαφαζάνη στη μελέτη της για τους πρόσφυγες της ελληνικής Μακεδονίας. Βλ. Δ. Λαφαζάνη, «Μεικτά χωριά του κάτω Στρυμώνα: κοινότητα, εθνότητα, εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63(1997).

13. Μια αντίστοιχη εικόνα προβάλλει σε ένα ντοκιμαντέρ του σκηνοθέτη Δημήτρη Κουτσαμπασιάκου, για μια γειτονική με το Γαρδίκι κοινότητα, το Παχτούρι. Ο σκηνοθέτης, ακολουθώντας τους Παχτουριώτες στους χώρους εγκατάστασης, μετακινεί την κάμερά του από την Πίνδο στον Πειραιά ή το λιμάνι του Βόλου.

προέκυπτε ακριβώς από το γεγονός πως μελετούσα μια ομάδα που συγκροτείται γενεαλογικά, στη βάση της κοινής καταγωγής από ένα χωριό, το οποίο όμως δεν κατοικείται σε μόνιμη βάση. Το γεγονός πως πρωτοπήγα εκεί χειμώνα, την περίοδο ακριβώς που το χωριό δεν κατοικείται, επέτεινε τη σύγχυσή μου. Με ποιο τρόπο θα όριζα, λοιπόν, τον «τόπο» του «Γαρδικιώτικου κόσμου»;

Το παραπάνω ερώτημα με μετακινούσε αναγκαστικά από το πεδίο της «φυσικής/γεωμετρικής» σε αυτό της «πολιτισμικής/ ουμανιστικής» γεωγραφίας,¹⁴ η οποία υπερβαίνοντας, χωρίς να αγνοεί, τις φυσικές ή διοικητικές χωρικές κατατάξεις, επικεντρώνεται στον τρόπο που τα μέλη μιας ομάδας προσλαμβάνουν —κατασκευάζουν και χρησιμοποιούν— διαπραγματεύονται το «δικό» τους αλλά και τον «ξένο» χώρο.

Οι πιθανές απαντήσεις, αν και περνούσαν αναγκαστικά μέσα από την τοπική ιστορία και γεωγραφία, έθεταν το ζήτημα επανορισμού και υπέρβασης της τοπικότητας μέσω μιας «πολυ-τοπικής εθνογραφίας», που σύμφωνα με τον Marcus, αποτελεί καταστατικό στοιχείο συγκρότησης του ίδιου του εθνογραφικού υποκειμένου. Μια τέτοιου τύπου εθνογραφία δεν απαιτεί μόνο την ταυτόχρονη έρευνα σε διαφορετικούς τόπους ή σε διαφορετικού τύπου πηγές. Επιπλέον, απαιτεί την κινητοποίηση μιας γόνιμης «εθνογραφικής φαντασίας», που θα επιτρέψει τη διασύνδεση διαφορετικών τόπων, με τρόπο που θα αναδειχθούν νέα εθνογραφικά αντικείμενα, τα οποία διαφεύγουν από τις μέχρι τώρα εθνογραφικές και μακρο-θεωρητικές πειθαρχίες.¹⁵

14. Σύμφωνα με την Ρ. Καυταντζόγλου, η γεωγραφία αυτού του τύπου, επηρεασμένη από ρεύματα όπως η φαινομενολογία, ο υπαρξισμός και ο ιδεαλισμός «εστιάζει στην κατανόηση και την περιγραφή των πραγμάτων έτσι όπως αυτά βιώνονται από το υποκείμενο». Βλ. Ρ. Καυταντζόγλου, *Στην σκιά του ιερού βράχου: τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα*, Ελληνικά Γράμματα/Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, σ. 34.

15. Βλ. G. Marcus, «Ethnography in/of the World System: the emergence of multi-sited ethnography», στο *Ethnography through Thick and Thin*, Princeton University Press, New Jersey 1998.

Β) ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ:
Η ΤΟΠΙΚΗ «ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΝ»¹⁶

Αποτελεί, πιθανώς, ειρωνεία το γεγονός πως, ενώ σε όλη την προηγούμενη εισαγωγή επιχειρώ μια πρώτη αποδόμηση του «τόπου» ως στοιχείου συγκρότησης της Γαρδικιώτικης συλλογικότητας, η κυρίως εθνογραφική μου ανάλυση ξεκινά με αναφορά στις χωρικές παραμέτρους της συλλογικότητας αυτής. Όπως, πολύ εύστοχα, παρατήρησε ο Ε. Παπαταξιάρχης σε μια πρώτη παρουσίαση αυτού του κειμένου,¹⁷ «όσο περισσότερο απουσιάζει ο τόπος τόσο περισσότερο μοιάζει να επανέρχεται». Δεν θα μπορούσε, όμως, να είναι διαφορετικά. Και αυτό, στο βαθμό που η ίδια η γαρδικιώτικη ταυτότητα συγκροτείται, εκφράζεται και λειτουργεί με τη μορφή της «τοπικής ταυτότητας»¹⁸ και συνεπώς εγγράφεται καταρχήν σε ένα κυρίαρχο, πολιτικά αλλά και σημασιολογικά, σύστημα οργάνωσης και οικειοποίησης του χώρου.

Στην παραπάνω προοπτική, έχει ιδιαίτερη σημασία η ίδια η γεωγραφική θέση του Γαρδικίου. Συγκεκριμένα, το χωριό βρίσκεται στην κεντρική Πίνδο, σε ένα παρακλάδι των Αθαμανικών Ορέων και σε υψόμετρο 1.100 μέτρων. Το συγκεκριμένο σημείο αποτελεί ένα πολλαπλό όριο:

16. Ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί από τον P. Bourdieu. Σε ό,τι αφορά τις χωρικές ταξινομήσεις τον χρησιμοποίησε προσπαθώντας να αναδείξει τον τρόπο που κατασκευάζεται και επιβάλλεται πολιτικά η «περιφέρεια» ως διοικητική και γεωγραφική κατηγορία. Βλ. P. Bourdieu, «L'identité et les représentations, éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région», *Actes de la recherche en sciences sociales*, τ. 3(1980).

17. Η παρουσίαση αυτή πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2000 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στα πλαίσια του σεμιναρίου «Έρευνες στην πόλη», το οποίο οργάνωσε το περιοδικό «Δοκιμές».

18. Για μια κριτική προσέγγιση της έννοιας του «τοπικού», καθώς και της σχέσης «τόπου» και «ταυτότητας» βλ. P. Κουταντζόγλου, *ό.π.*, σ. 38 και σσ. 61-67. Επίσης, J. Friedman, *Cultural identity and global process*, Sage, Λονδίνο 1994.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΑΣΥ(Λ)ΑΗ(Π)ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

- Κατ' αρχάς διοικητικό, αφού εδώ συνορεύουν τρεις νομοί (Τρικάλων, Άρτας και Ιωαννίνων) και δύο περιφέρειες (Θεσσαλίας και Ηπείρου). Είναι χαρακτηριστικό πως οι ίδιοι οι Γαρδικιώτες λένε αστεειυόμενοι πως το χωριό τους βρίσκεται στο «τρίεθνές».
- Ακολούθως εθνο-πολιτισμικό, αφού αποτελεί το νοτιότερο βλαχοχώρι των Τρικάλων και, αν εξαιρέσουμε τα Αρβανιτοβλάχικα χωριά της Αιτωλοακαρνανίας, το νοτιότερο Βλαχοχώρι της Ελλάδας.
- Επιπλέον, αποτελεί ένα γεωγραφικό όριο, τόσο από τη σκοπιά της ιστορικής και κοινωνικής γεωγραφίας (αφού συνενώνει δύο ιστορικές υποπεριοχές, τον Ασπροπόταμο και την Αθαμανία, αμφότερες στις οποίες μπορούμε να εντάξουμε το Γαρδίκι, κάτι που κάνουν, άλλωστε, και οι συνομιλητές μας) όσο και από την άποψη της φυσικής γεωγραφίας (αφού στο σημείο αυτό τελειώνει η κεντρική οροσειρά της Πίνδου και ξεκινά το ασβεστολιθικό έδαφος των Τζουμέρκων).

Οι παραπάνω οριοθετήσεις έπαιξαν και παίζουν κεντρικό ρόλο στη συγκρότηση και έκφραση των πολιτισμικών και κοινωνικών ταυτοτήτων αλλά και στη χωροθέτηση των κοινωνικών συσσωματώσεων και της κοινωνικής δράσης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς αυτό αποτελεί η συνένωση των κοινοτήτων σύμφωνα με το πρόγραμμα Καποδίστριας. Το Γαρδίκι εντάχθηκε στο δήμο Αιθίων με έδρα την Ελάτη, ένα ελληνόφωνο χωριό, που απέχει από το Γαρδίκι 55 περίπου χιλιόμετρα.

Οι συγκρουόμενες απόψεις που εκδηλώθηκαν με αφορμή το γεγονός αυτό, αν και δεν έχουν ως βασική αιτία τη γεωγραφία, βρίσκουν ωστόσο στις γεωγραφικές δομές έναν κώδικα για να εκφραστούν, ενώ παράλληλα, στις πολιτισμικές αναπαραστάσεις που συνδέονται με τις δομές αυτές, αναζητούν νομιμοποίηση. Στην προοπτική αυτή ανακαλούν ένα μέρος των τοπικών οριοθετήσεων, απαιτώντας, άλλοτε την ανασυγκρότηση του δήμου Αθαμάνων με έδρα το Γαρδίκι,¹⁹ άλλοτε την έντα-

19. Ο δήμος Αθαμάνων λειτούργησε μεταξύ 1883-1914 στα πλαίσια της τότε διοικητικής οργάνωσης του ελληνικού κράτους, που στηρίχθηκε στη συνένωση

ξη του χωριού στη διευρυμένη κοινότητα Ασπροποτάμου, που αποτελείται αποκλειστικά από πρώην ημινομαδικά βλάχικα χωριά, άλλοτε την παραμονή του Γαρδικίου ως αυτόνομης παραχειμαζουσας κοινότητας.

Οι αναπαραστάσεις που ανακαλούνται σε κάθε περίπτωση είναι διαφορετικής τάξης και ενίοτε συγκρουσιακές μεταξύ τους. Σε κάθε περίπτωση αποτελούν τη βάση για τρεις βασικές μορφές κατηγοριοποίησης:

- Στη μία περίπτωση αυτό που προκρίνεται είναι το στοιχείο της εθνοτικής ομοιότητας που εντάσσει το Γαρδίκι στην ευρύτερη γεωγραφική-πολιτισμική περιοχή του Ασπροποτάμου, η οποία θεωρείται ως «κοιτίδα» των Βλάχων της περιοχής.²⁰
- Στη δεύτερη περίπτωση προκρίνεται μια πολιτισμική ταύτιση που υπερβαίνει την κοινή γλώσσα και επικεντρώνει στη διοικητική ιστορία του χωριού αλλά και στη χρήση του χώρου που ιστορικά εντάσσει το Γαρδίκι στην ευρύτερη περιοχή της Αθαμανίας.
- Στην τελευταία περίπτωση αυτό που προκρίνεται είναι η «κοινοτική αυτονομία», μέσα από μια υπεριστορική ταύτιση «κοινότητας» και «χωριού».

Η λύση που επικράτησε μοιάζει να συνάντησε μεγάλες αντιδράσεις μεταξύ των Γαρδικιωτών. Η σύγκρουση ήταν το αποτέλεσμα τόσο των αντικρουόμενων πολιτικών συμφερόντων όσο και της παραβίασης των παραπάνω κυρίαρχων αρχών γεωγραφικής ταξινόμησης.

Η τελευταία από τις παραπάνω αρχές είναι προφανές πως παραβιάζεται, μιας και εντάσσει το Γαρδίκι σε έναν ευρύτερο διοικητικό σχη-

των κοινοτήτων σε δήμους. Περιελάμβανε τρία βλαχόφωνα χωριά, το Γαρδίκι, την Τζούρτζια (σήμερα Αγία Παρασκευή) και τη Δέση, και τρία ελληνόφωνα, το Καμινιά (σήμερα Άγιος Νικόλαος), την Μουτσιαρά (σήμερα Αθαμανία), και το Τυφλοσέλι (σήμερα Δροσοχώρι). Διοικητική του έδρα ήταν το Γαρδίκι.

20. Για τη συμβολική σημασία του Ασπροποτάμου ως μιας από τις ιστορικές κοιτίδες των Βλάχων, βλ. Α. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000. Επίσης, βλ. Th. Spyros, *Valaques et visions de l'Histoire: mutations socio-économiques, images et représentations de l'identité à la fin du 18ème et au début du 19ème siècles*, mémoire de D.E.A., Paris I, 1996.

ματισμό. Από τις υπόλοιπες δύο, η πρώτη παραβιάζεται στο βαθμό που η νέα διοικητική χωροταξία αποκόβει το Γαρδίκι από τα βλάχικα χωριά του Ασπροποτάμου και η δεύτερη στο βαθμό που εντάσσει το μεγαλύτερο μέρος της ιστορικής Αθαμανίας σε ένα ευρύτερο σύνολο χωριών, και μάλιστα με όρους περιθωριοποίησης. Επιπλέον τη διασπά, αφού ένα από τα χωριά του τέως δήμου Αθαμάνων, η βλαχόφωνη Τζιούρτζια, εντάσσεται στην κοινότητα Ασπροποτάμου.

Αν και οι τρεις παραπάνω αρχές κατέχουν έναν ηγεμονικό ρόλο στη διαδικασία κατασκευής και διαχείρισης των τοπικών χωρικών ταξινομήσεων, δεν πρέπει να αγνοούμε πως υπάρχει και μια μεταξύ τους ιεραρχία.

Από την ανάλυση των αντιδράσεων που εκδηλώθηκαν προκύπτει πως η «κοινοτική αυτονομία» κατέχει πρωταρχική θέση στο σύστημα των τοπικών χωρικών ταξινομήσεων. Έτσι, ακόμα και όσοι υποστήριξαν το σχέδιο Καποδίστριας στη μεγάλη τους πλειοψηφία προσπάθησαν να αιτιολογήσουν την επιλογή τους ως «αναπόφευκτη» ή ως «αναγκαίο τίμημα που πρέπει να πληρωθεί για την πρόοδο». Το γεγονός πως βρέθηκαν πολλές φορές στην ανάγκη να απολογηθούν δεν αποδεικνύει μόνο το μέγεθος των αντιδράσεων αλλά και την εκτεταμένη εσωτερίκευση της ιδέας της «κοινοτικής αυτονομίας» ως μιας «φυσικής αξίας», η κατάλυση της οποίας θα έπρεπε να αιτιολογηθεί επαρκώς.

Ένα δεύτερο συμπέρασμα, που προκύπτει, είναι η προτεραιότητα της «Αθαμανικότητας» σε σχέση με την «Ασπροποταμίτικη ταυτότητα», γεγονός που οφείλεται εκτός των άλλων και στη χρήση των κτηνοτροφικών δρόμων κατά το παρελθόν.

Η πρωτοκαθεδρία αυτή στη συγχρονία φαίνεται και από τις συσσωματώσεις, που παρατηρούμε, στις αστικές περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι Γαρδικιώτες. Έτσι, στον Πειραιά οι Γαρδικιώτες παντοπώλες οργανώνονται στα πλαίσια του «Συνδέσμου των εξ Αθαμανίας παντοπωλών» που συνιδρύουν μαζί με παντοπώλες από δύο άλλα ελληνόφωνα χωριά της περιοχής της Αθαμανίας.²¹

21. Ο συγκεκριμένος σύλλογος ιδρύεται το 1917 στον Πειραιά από παντοπώλες

Από την άλλη όμως, το γεγονός πως ο συγκεκριμένος σύλλογος ονομάζεται «Ασπροπόταμος», δείχνει πως τόσο οι παραπάνω ταξινομικές αρχές όσο και η συνάρθρωσή τους, είναι ρευστές και μεταμορφώνονται στο χρόνο. Έτσι, αν και για λόγους που σχετίζονται με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές, κάποια από αυτές έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από τις άλλες σε δεδομένο χωρο-χρονικό πλαίσιο, πάντα ενσωματώνει στοιχεία των άλλων δύο που στο ίδιο πλαίσιο θεωρούνται σημαντικά.

Αυτό σημαίνει πως η σύγκρουση δεν εκδηλώνεται μόνο σε σχέση με το αν π.χ. η «Αθαμανία» αποτελεί ισχυρότερη αναφορά της ταυτότητας από αυτήν του «Ασπροποτάμου». Επιπλέον, εκφράζει τη διαφωνία για το ποια είναι τα όρια αλλά και τα χαρακτηριστικά της «Αθαμανίας» ή του «Ασπροποτάμου». Με άλλα λόγια, εκφράζει μια σύγκρουση σχετική με το πολιτισμικό και γεωγραφικό περιεχόμενο των δύο τοπωνυμίων και συνεπώς εκφράζει διαφορετικές (συγκρουσιακές, συμπληρωματικές, ενίοτε και αλληλοεπικαλυπτόμενες) μορφές αναπαράστασης, νοηματοδότησης και οργάνωσης του οικείου χώρου.

Γ) Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΦΟΡΑ

1. Το ημινομαδικό παρελθόν: συμβολική και υλική οικειοποίηση του χώρου

Το γεγονός πως το Γαρδίκι αποτέλεσε ιστορικά μία κοινότητα ημινομάδων κτηνοτρόφων και αγωγιατών, έχει έντονες συνέπειες στον τρόπο

καταγόμενους από τα χωριά Γαρδίκι, Μουτσιάρα και Τυφλοσέλι. Το 1920 γίνεται τροποποίηση του καταστατικού και μετονομάζεται σε «Σύλλογο των εν Αθήναις και Πειραιεί Θεσσαλών παντοπωλών 'Ο Ασπροπόταμος'» Βλ. Γαρδικιώτικα Νέα, έκδοση της Αδελφότητας Γαρδικιωτών Αθήνας-Πειραιά, τ. 4(1988), σσ. 6-9.

που συγκροτείται η συλλογική μνήμη και βιώνεται η τοπική ιστορία, κυρίως, σε ό,τι αφορά τις τοπολογικές αναφορές μιας γαρδικιώτικης ταυτότητας.

Οι παραπάνω παράμετροι αφορούν αφενός τον τρόπο που η κοινότητα βιώνει τη σχέση της με την ευρύτερη κοινωνία και, κυρίως, με τον «κόσμο του κάμπου» αφετέρου τον τρόπο και τις διαδικασίες τμηματοποίησης και συγκρότησης υποομάδων στο εσωτερικό της κοινότητας.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο, η ρητορική των υποκειμένων οδηγεί στην εικόνα μιας «ανοιχτής» γεωγραφικά κοινότητας. Στην προοπτική αυτή ο ημινομαδισμός και η μετακίνηση παρουσιάζονται ως στοιχεία «κοσμοπολιτισμού» αλλά, πολλές φορές, και «ιμπεριαλισμού» της κοινότητας. Αυτό που τονίζεται σε τέτοιου είδους ρητορικές, είναι τόσο η πολυ-τοπική εμπειρία των μελών της κοινότητας (εμπειρία που λαμβάνει θετικά συμφραζόμενα, στα πλαίσια των κυρίαρχων σήμερα τουριστικών προτύπων κατανάλωσης του χώρου και του πολιτισμού) όσο και η «εισβολή» που αυτή επιτυγχάνει εις βάρος άλλων τοπικών κοινωνιών (εισβολή που επίσης λαμβάνει θετικό περιεχόμενο στα πλαίσια του εθνο-τοπικού ανταγωνισμού).

Χαρακτηριστική ως προς αυτό το τελευταίο είναι η αφήγηση ενός συνομιλητή, σύμφωνα με τον οποίο «τους Γαρδικιώτες πριν τον πόλεμο τους έβρισκες σε όλον τον κάμπο της Θεσσαλίας». Η επιτόπια έρευνα συγκλίνει, εν μέρει, με την παραπάνω άποψη, αφού από αυτήν προκύπτει πως η πλειοψηφία των Γαρδικιωτών ξεχείμαζε όντως κατά τους χειμερινούς μήνες, στα χωριά του θεσσαλικού κάμπου, κυρίως, όμως, στην περιοχή της Καρδίτσας και λιγότερο στην περιφέρεια της Λάρισας. Αντίθετα έχουμε πολύ λιγότερες οικογένειες στα πεδινά του νομού Τρικάλων, ενώ μάλλον καμία στην περιοχή της Μαγνησίας.

Οι ημινομάδες Γαρδικιώτες εγκαθίστανται κατά βάση στις παρυφές των πεδινών χωριών, σε ενοικιαζόμενα βοσκοτόπια. Οι οικογένειες που αποκτούν μια πιο σταθερή σχέση με ένα χωριό αγοράζουν συνήθως και κάποια κομμάτια γης, όπου κατασκευάζουν μονιμότερες κατοικίες. Σε ορισμένα χωριά μάλιστα, όπως στο Λεοντάρι και κυρίως στην Αχλαδιά

(χωριά που βρίσκονται αμφότερα στα όρια του νομού Καρδίτσας με την περιφέρεια Δομοκού) όπου ξεχειμάζουν αρκετοί Γαρδικιώτες, δημιουργούνται μικρές γειτονιές από μερικές δεκάδες γαρδικιώτικων οικογενειών.

Σήμερα, αν και αυτά τα σπίτια έχουν πουληθεί ή εγκαταλειφθεί, είναι γεγονός πως τα συγκεκριμένα χωριά αποτελούν μια συμπληρωματική αναφορά της ταυτότητας, κυρίως για κάποιους Γαρδικιώτες που έχουν γεννηθεί ή μεγαλώσει σε αυτά. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τα χωριά όπου ξεχείμαζαν οι Γαρδικιώτες, αντίθετα από τους κατοίκους τους, δεν θεωρούνται ως κάτι εντελώς «ξένο».

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση ενός νεαρού σχετικά συνομιλητή που είχε μεγαλώσει στο Λεοντάρι, έζησε για χρόνια στην Αθήνα και εδώ και μερικά χρόνια ζει στα Τρίκαλα, και ενός ηλικιωμένου που για χρόνια πήγαινε τα κοπάδια του στο Στόμιο, έζησε και αυτός στην Αθήνα και εδώ και αρκετά χρόνια επέστρεψε στα Τρίκαλα. Αμφότεροι, διατηρούν σχέσεις με τα παραπάνω χωριά. Υπάρχουν επίσης αρκετοί Γαρδικιώτες στον Πειραιά που διατηρούν τα εκλογικά τους δικαιώματα στην Αχλαδιά.

Αν και δεν τα θεωρούν «χωριά» τους με τον τρόπο που θεωρούν το Γαρδίκι, παρόλα αυτά εκφράζουν και σήμερα έναν έντονο συναισθηματικό δεσμό με αυτά. Ο δεσμός αυτός συνοδεύεται από συγκρότηση υποομάδων στα πλαίσια της ίδιας της γαρδικιώτικης κοινότητας με βάση τους τρόπους των χειμαδιών. Η συσσωμάτωση αυτή δεν οφείλεται μόνο στο συναισθηματικό δεσμό με αυτούς τους τρόπους ή στις προϋπάρχουσες σχέσεις συγγένειας. Οφείλεται επιπλέον στο γεγονός πως άτομα και οικογένειες που ξεχείμαζαν στο ίδιο μέρος, έχοντας κοινές εμπειρίες ή αναπτυγμένες γαμήλιες ανταλλαγές, ανέπτυξαν μεταξύ τους δεσμούς κοινωνικής συμμαχίας.²² Έτσι, αν και σήμερα έχουν εκλείψει οι

22. Βλ. Th. Spyros, *Mutations économiques et réadaptation structurelle: activités professionnelles, parenté et formes d'organisation domestiques chez les Valaques Gardikiotes de la ville de Trikala au 20ème siècle*, mémoire de D.E.A., E.H.E.S.S., Παρίσι 1997, κεφ. 3.

λόγοι που οδήγησαν σε αυτές τις επιμέρους συσσωματώσεις, (συνεργασία στα πλαίσια της κτηνοτροφικής μονάδας, γειτνίαση κατά την περίοδο του χειμώνα) οι συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις στο εσωτερικό της κοινότητας συνεχίζουν να λειτουργούν τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής της ταυτότητας.

2. Η αστική εγκατάσταση

α) Η εγκατάσταση στα Τρίκαλα

Η μαζική εγκατάσταση στα Τρίκαλα είναι το αποτέλεσμα της εγκατάλειψης της κτηνοτροφίας και χρονικά έχει την αφετηρία της στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια. Στα Τρίκαλα οι Γαρδικιώτες στην πλειοψηφία τους κατοικούν στο συνοικισμό Γαρδικάκι, που βρίσκεται δυτικά της σιδηροδρομικής γραμμής. Όταν άρχισε να κατασκευάζεται ο οικισμός, η περιοχή βρισκόταν εκτός σχεδίου πόλεως. Τα σπίτια χτίζονταν χωρίς άδεια σε οικόπεδα που πάντως αγοράστηκαν. Μόλις την τελευταία δεκαετία μπήκε η περιοχή στο σχέδιο. Σήμερα πλέον χτίζονται πολλές πολυώροφες και πολυτελείς κατοικίες. Στο συνοικισμό υπάρχουν περίπου τετρακόσκες κατοικίες και κατοικείται σχεδόν αποκλειστικά από Γαρδικιώτες.

Υπάρχουν αρκετοί Γαρδικιώτες που μένουν ανατολικά της σιδηροδρομικής γραμμής στην περιοχή «Μεγάλα μνήματα», περιοχή όπου ιστορικά εγκαθίστανται Βλάχοι από την ευρύτερη περιοχή του Ασπροποτάμου.²³ Αντίθετα από ό,τι πιστεύαμε αρχικά πρόκειται για οικογένειες που αστικοποιήθηκαν νωρίτερα, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Επίσης, υπάρχουν και αρκετοί που μένουν διάσπαρτοι μέσα στα Τρίκαλα. Το Γαρδικάκι πάντως θεωρείται ως η «καρδιά» των Γαρδικιωτών στην πόλη, αποτελώντας ένα είδος «δεύτερου χωριού».

23. Βλ. Ν. Κατσόγιανος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Λάρισα, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, 1992.

Ενδεικτικό, τόσο για την πραγματική όσο και για την φαντασιακή πληθυσμιακή σύνθεση του συνοικισμού, είναι το γεγονός πως σε μια νέα πολυκατοικία που κατασκεύασε Τρικαλινός εργολάβος στις παρυφές του οικισμού, τα περισσότερα διαμερίσματα παρέμεναν σύμφωνα με τους συνομιλητές μας απούλητα, αφού αφενός ελάχιστοι μη Γαρδικιώτες φαίνονται πρόθυμοι να μείνουν στο Γαρδικάκι, ενώ αφετέρου οι Γαρδικιώτες, που επιθυμούν ένα σπίτι εκεί, προτιμούν την κατασκευή αυτονομων πολυώροφων κατοικιών, όπου συγκατοικούν με τους γονείς, τα παιδιά ή τα αδέλφια τους.

Παρόλα αυτά, παρατηρείται σταδιακά η εγκατάσταση ορισμένων «ξένων». Το γεγονός αυτό συνδέεται και με μια σταδιακή αναβάθμιση της γειτονιάς.²⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εγκατάσταση στην περιοχή ενός τοπικού βουλευτή και των αδελφών του, οι οποίοι κατασκεύασαν τρεις γειτονικές μεζονέτες.

Η θεώρηση του οικισμού ως «δεύτερου χωριού» φαίνεται και από την εμπλοκή της κοινότητας ως θεσμού, ή σήμερα του Δήμου Αιθήκων, σε ζητήματα που αφορούν την περιοχή, αν και αυτή ανήκει στον δήμο Τρικκαίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εμπλοκής είναι το πρόσφατο πρόβλημα που προέκυψε στο συνοικισμό με τις διαβάσεις στις νέες γραμμές του ΟΣΕ. Ο Γαρδικιώτης δήμαρχος Αιθήκων πρωτοστάτησε στις κινητοποιήσεις των κατοίκων, ενώ είναι το δημοτικό συμβούλιο Αιθήκων που ανέλαβε να διαμαρτυρηθεί στους αρμόδιους φορείς.

Η «σύγχυση αρμοδιοτήτων» συνοδεύεται από μια αντίστοιχη αμηχανία σε επίπεδο αναπαραστάσεων. Έτσι, πολλοί πληροφορητές, κυρίως ηλικιωμένοι, παρουσίαζαν στο λόγο τους μια αβεβαιότητα, όταν τους ζητούσαμε να καθορίσουν ποιος είναι ο αρμόδιος για το συνοικισμό

24. Ενδεικτικό για αυτή την «αναβάθμιση» είναι το γεγονός πως ένας τοπικός διανοούμενος που ασχολείται με την πολεοδομική ιστορία των Τρικάλων, αναφερόμενος στην περιοχή μας είπε: «έχω την άποψη πως το Γαρδικάκι πάει να γίνει μία από τις πιο ωραίες γειτονιές». Ενδεικτικά επίσης είναι τα πολυτελή σπίτια που χτίζονται σήμερα αλλά και η αλματώδης αύξηση της αξίας της γης.

(Γαρδικάκι) Ο.Τ.Α. (οργανισμός τοπικής αυτοδιοίκησης). Εν πολλοίς, αυτό οφείλεται στο γεγονός πως η κοινότητα Γαρδικίου είχε γραφείο στα Τρίκαλα, το οποίο μετατράπηκε σε γραφείο εξυπηρέτησης δημοτών του δήμου Αιθίων.

Μια νέα πληροφόρηση, επαναπροσανατόλισε την οπτική²⁵ μου πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Έτσι, ένα φαινόμενο που αρχικά είχα ερμηνεύσει ως διοικητική «σύγχυση», από μια «ιθαγενή» οπτική γωνία εξέφραζε μια σχέση με την κοινότητα διαφορετική από αυτήν των εδραίων. Έτσι, η «σύγχυση» βρισκόταν τελικά κυρίως στο κεφάλι μου, ως αποτέλεσμα της ανικανότητας να συλλάβω τις σύνθετες πρακτικές που αναπτύσσει μια «διασπορική κοινότητα»²⁶ για να διαχειριστεί, τόσο στο θεσμικό όσο και στο συμβολικό επίπεδο, την εδαφική ασυνέχεια και τη μεταφορά της ζωής στην πόλη.

Η μεταφορά του χωριού στην πόλη φαίνεται και κατά τη διάρκεια των τοπικών εκλογών του 1998. Στα Τρίκαλα είχε μεταφερθεί το σύνολο σχεδόν της προεκλογικής εκστρατείας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τους Γαρδικιώτες. Εδώ ήταν τα κεντρικά εκλογικά κέντρα των υποψηφίων, ενώ οι περισσότεροι Γαρδικιώτες άσκησαν εδώ το εκλογικό τους δικαίωμα, στα ειδικά εκλογικά κέντρα που προβλέπονται για τις παραχειμάζουσες κοινότητες. Στο Γαρδικάκι έγιναν οι βασικές προεκλογικές ομιλίες των τριών κύριων υποψηφίων, δύο Γαρδικιωτών και ενός κατ'εγχείριση από το χωριό Περτούλι, αλλά «εν μέρει Γαρδικιώτη, αφού έχει παντρευτεί Γαρδικιώτισσα», σύμφωνα με τους πληροφορητές.

25. Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε εδώ την Ντίνα Μπέκου, γεωπόνο και επισημονική συνεργάτη του Δήμου Αιθίων, για τις εύστοχες παρατηρήσεις της γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα. Επίσης, πολλές ευχαριστίες οφείλουμε για μια σειρά χρήσιμων πληροφοριών στο φίλο, Δρ. Φιλολογίας Αντώνη Βράκα.

26. Για την έννοια της «διασπορικής κοινότητας», βλ. M. Carson Lambert, *Searching across the divide: history, migration and the experience of place in a multi-local Senegalese community*, Phd thesis, Harvard University, Cambridge 1994.

β) Η εγκατάσταση στην Αθήνα και τον Πειραιά

Στην περιοχή της πρωτεύουσας οι Γαρδικιώτες αρχίζουν να εγκαθίστανται, από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, κυρίως στις γειτονιές του Πειραιά, ως παντοπώλες.²⁷ Επίσης αρκετοί, κυρίως μικροπωλητές, εγκαθίστανται στην περιοχή Σεπολίων-πλατείας Αττικής. Μεταπολεμικά έχουμε ένα ισχυρό ρεύμα μεταναστών, πολλοί εκ των οποίων εγκαθίστανται στις περιοχές του Πειραιά, πολλοί όμως εγκαθίστανται και σε περιοχές της Αθήνας και κυρίως στα νέα Λιόσια.

Η εγκατάσταση στην τελευταία περιοχή φαίνεται να σχετίζεται με την αναζήτηση φτηνής γης από τους νεοφερμένους. Ιστορικά κέντρο της Γαρδικιώτικης παροικίας θεωρούνται τα Καμίνια,²⁸ μιας και παρουσιάζε, τουλάχιστον κατά το παρελθόν, τη μεγαλύτερη συγκέντρωση Γαρδικιωτών. Σήμερα στα Καμίνια σύμφωνα με τους πληροφορητές μας κατοικούν περίπου τριάντα οικογένειες Γαρδικιωτών, αφού πολλοί έχουν μετακινηθεί σε «καλύτερες» περιοχές. Παρόλα αυτά, τα Καμίνια συνεχίζουν να αποτελούν κέντρο της παροικίας τόσο ως χώρος κοινωνικών επαφών μεταξύ Γαρδικιωτών όσο και σε επίπεδο αναπαραστάσεων. Έτσι, αφενός αποτελούν μια περιοχή όπου υπάρχουν στέκια συνεύρεσης Γαρδικιωτών (στα οποία έρχονται που και που Γαρδικιώτες και από άλλες περιοχές του Πειραιά ή και της Αθήνας) ενώ αφετέρου παραμένει και μια περιοχή που αναγνωρίζει τους Γαρδικιώτες (ή τους «Βλάχους» ή «Τρικαλινούς» όπως τους αποκαλούν οι υπόλοιποι κάτοικοι της περιοχής) ως μία από τις πληθυσμιακές ομάδες που συνδιαμόρφωσαν το χώρο. Οι ίδιοι οι Γαρδικιώτες της πρωτεύουσας, όπου και αν κατοικούν, αναγνωρίζουν πως έχει πρωταρχικό ρόλο αναφοράς αφού «όλοι έχουμε περάσει από εδώ είτε ως κάτοικοι είτε ως υπάλληλοι στα μπακάλικά».

27. Για τις διαδικασίες αστικοποίησης του Πειραιά κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, βλ. Α. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής: εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, ΠΤΙ-ΕΤΒΑ, Αθήνα 2001 (1989).

28. Για την οικιστική ανάπτυξη των Καμινίων, βλ. Α. Λεοντίδου, *ό.π.*, σ. 82, 129, 134.

Η σημασία του Πειραιά και των Καμινίων για τη Γαρδικιώτικη κοινότητα εκφράζεται και στον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνται οι επιμέρους υποταυτότητες στο εσωτερικό της ομάδας. Έτσι, από τη μία οι Γαρδικιώτες του Πειραιά διακρίνουν στο λόγο τους έντονα την Αθήνα από τον Πειραιά, δίνοντας έμφαση στην πρώτη (αυτό φαίνεται και από την ονομασία της αδελφότητας και την έδρα της) ενώ από την άλλη και στα Τρίκαλα ή στο Γαρδίκι ο διαχωρισμός μεταξύ των Γαρδικιωτών φαίνεται σήμερα να γίνεται μεταξύ «Τρικαλινών» και «Πειραιωτών» ή «Καμινιωτών».

Οι Γαρδικιώτες των Καμινίων και των άλλων περιοχών του Πειραιά είναι αυτοί που έχουν και τη μεγαλύτερη συμμετοχή στις δραστηριότητες της αδελφότητας Γαρδικιωτών. Άλλωστε, αυτή στεγάζεται επίσης στον Πειραιά, σε μια άλλη περιοχή με την οποία συνδέονται ιστορικά οι Γαρδικιώτες. Πρόκειται για την περιοχή της κεντρικής αγοράς του Πειραιά, στη Γούναρη. Η περιοχή αυτή ήταν και συνεχίζει να είναι ένας χώρος οικονομικής δραστηριότητας γιατί αφενός αρκετοί Γαρδικιώτες διατηρούν σε αυτήν καταστήματα (παντοπωλεία κατά το παρελθόν, καταστήματα τυροκομικών ειδών σήμερα) και αφετέρου οι Γαρδικιώτες οινοπαντοπώλες από τις γειτονιές του Πειραιά κάνουν εδώ τις αγορές τους.

Η αδελφότητα ιδρύθηκε το 1956 και ξεπήδησε από το σύλλογο των οινοπαντοπωλών «Ασπροπόταμος».²⁹ Η δημιουργία ενός αυτόνομου συλλόγου, ανεξάρτητου από τον «Ασπροπόταμο» στον οποίο συνυπάρχουν με τους Μουτσιαρτίτες και τους Τυφλοσελίτες, είναι πιθανότατα αποτέλεσμα του νέου μεταπολεμικού μεταναστευτικού ρεύματος που επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις και τις ανάγκες της ομάδας. Αφενός αλλάζουν τα δημογραφικά δεδομένα και η ομάδα αποκτά έναν αριθμό μελών, τέτοιο που επιτρέπει αλλά και απαιτεί μια αυτόνομη «κοινοτική» οργάνωση, αφετέρου πολλοί από τους νέους μετανάστες αλλά και αρκετά μέλη των παλιότερων οικογενειών, δεν ασκούν το επάγγελμα του

29. Πληροφορίες για τη δημιουργία των Γαρδικιώτικων συλλόγων αντλήσαμε από τα *Γαρδικιώτικα Νέα*, τ. 4, (1988), σσ. 6-9. Επίσης, το βιβλίο πρακτικών γενικών συνελεύσεων της «Αδελφότητας Γαρδικιωτών Αθήνας-Πειραιά».

παντοπώλη, που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στον «Ασπροπόταμο», γεγονός που επίσης θέτει την ανάγκη για τη δημιουργία ενός νέου συλλόγου.

Ο δηλωμένος στόχος της αδελφότητας ήταν η διατήρηση της επικοινωνίας μεταξύ των συμπατριωτών, μέσω κοσμικών εκδηλώσεων όπως χοροεσπερίδες, πανηγύρι στην Πάρνηθα, εκδρομές κ.λπ. ενώ κατά καιρούς είχε αναπτύξει και πολιτιστικές εκδηλώσεις όπως το Θεατρικό νέων Γαρδικίου και τα συγκροτήματα παραδοσιακών χορών.

Μεταξύ 1988 και 1994 εξέδιδε και ένα έντυπο τα *Γαρδικιώτικα Νέα*, το οποίο περιείχε λαογραφικά και ιστορικά άρθρα για το Γαρδίκι και τους Βλάχους, νέα για τις δραστηριότητες του συλλόγου, κοινωνικές ειδήσεις για τους Γαρδικιώτες της πρωτεύουσας αλλά και των Τρικάλων, αλλά και άρθρα γενικότερου ενδιαφέροντος γύρω από τη διατροφή, τη διαπαιδαγώγηση των νέων κ.λπ. Στο περιοδικό αυτό φαίνεται, ίσως, η διαπλοκή μεταξύ ειδικού και γενικού, στοιχείο χαρακτηριστικό κατά την γνώμη μας του τρόπου συγκρότησης μιας αστικής κοινότητας, που προσπαθεί ταυτόχρονα να διατηρήσει τους εσωτερικούς δεσμούς της, αλλά και να ενσωματωθεί στις ευρύτερες διαδικασίες του αστικού περιβάλλοντος.

Ο σύλλογος φαίνεται να είναι επίσης πεδίο αλλά και μέσο άσκησης πολιτικής σε πολλαπλό επίπεδο. Αποτελεί, αφενός ο ίδιος ένα πεδίο πολιτικών αντιπαραθέσεων και εκπλήρωσης προσωπικών ή οικογενειακών φιλοδοξιών, αφετέρου μέσο εμπλοκής σε ευρύτερες πολιτικές διεργασίες που αφορούν τη διαχείριση της τοπικής εξουσίας (στον Πειραιά ή το Γαρδίκι) αλλά και την ενσωμάτωση σε εκλογικούς μηχανισμούς εθνικής κλίμακας (πάλι στον Πειραιά και το νομό Τρικάλων). Είναι χαρακτηριστική η συμμετοχή σε εκδηλώσεις του συλλόγου τόσο των υποψήφιων βουλευτών Πειραιά και Τρικάλων όσο και των υποψήφιων, κατά καιρούς, προέδρων Γαρδικίου.³⁰

Σήμερα ο σύλλογος φαίνεται να βρίσκεται σε κατάσταση παρακμής,

30. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνεται τόσο από την επιτόπια έρευνα όσο και από αναφορές σε διάφορα τεύχη των *Γαρδικιώτικων Νέων*.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΑΣΥ(Λ)ΛΗ(Π)ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

λόγω της ελλιπούς συμμετοχής και των οικονομικών προβλημάτων. Τα τελευταία χρόνια οι δραστηριότητές του περιορίζονται σε κάποιες εκδηλώσεις, όπως η κοπή της πίτας και ορισμένες εκδρομές. Το περιορισμένο ενδιαφέρον για τις αρχαιρεσίες είναι άλλο ένα δείγμα για την παρακμή. Παρόλα αυτά, ο σύλλογος παραμένει ένας τρόπος συγκρότησης και παρατήρησης μιας κάποιας γαρδικιώτικης συλλογικότητας: είναι ακριβώς γύρω από αυτόν που έχει συγκροτηθεί μια συντροφιά συμπατριωτών που συναντιέται σε τακτά χρονικά διαστήματα, συνήθως τις Κυριακές, για να πιουν κρασί και να συζητήσουν για το «Γαρδίκι».

Δ) ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ «ΑΣΥ(Λ)ΛΗ(Π)ΤΟΥ» ΧΩΡΟΥ: ΟΙ «ΜΕΤΑΜΟΡΩΣΕΙΣ» ΤΟΥ «ΧΩΡΙΟΥ», ΟΙ «ΤΟΠΟ-ΛΟΓΙΕΣ» ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΓΡΑΦΟΥ

Αν και το Γαρδίκι, ανέκαθεν, ως ημινομαδική κοινότητα, κατοικούνταν κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, η αλλαγή, σε σχέση με το παρελθόν, είναι σήμερα εμφανής.

Μια πρώτη μεταβολή είναι η απώλεια και των λίγων εκείνων οικογενειών που παρέμεναν στο χωριό καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Επιπλέον, αν για τους ημινομάδες κτηνοτρόφους αποτελούσε όχι απλώς τον τρόπο που κατοικούσαν τον μισό χρόνο αλλά και τον τρόπο που θεωρούσαν ως μόνιμη κατοικία, για την πλειοψηφία των θερινών κατοίκων μοιάζει περισσότερο με τρόπο αναψυχής και καλοκαιρινών διακοπών.

Οι ίδιοι οι συνομιλητές μας άλλωστε επαναλαμβάνουν πως «το χωριό μας έγινε τουριστικό». Πράγματι, η πλειοψηφία των οικονομικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στο χωριό, εντάσσονται σε μια οικονομία τουριστικού τύπου. Το χωριό βέβαια παραμένει πρωταρχική αναφορά της γαρδικιώτικης ταυτότητας, μιας ταυτότητας, όμως, που δομείται και λειτουργεί, σε μεγάλο βαθμό, εκτός του χωριού.³¹

31. Πρβλ. Β. Νιτσιάκος, «Από την δημογραφική...», ό.π.

Αποτελεί, πιθανώς, ιστορική ειρωνεία το γεγονός πως, αυτοί που θεωρούνταν μέχρι πρόσφατα «ξένοι», οι Παλιοχωρίτες,³² αποτελούν τους μοναδικούς μόνιμους κατοίκους στα διοικητικά πλαίσια της πρώην κοινότητας Γαρδικίου. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται και από τα ληξιαρχικά βιβλία, όπου πράξεις κοινωνικής αναπαραγωγής (γάμοι, γεννήσεις, βαπτίσεις) αφορούν με την πάροδο του χρόνου σχεδόν αποκλειστικά Παλιοχωρίτες.

Αν η γαρδικιώτικη διασπορά και η δημογραφική πραγματικότητα του χωριού θέτουν μια σειρά θεωρητικών ζητημάτων, μας φέρνουν επιπλέον αντιμέτωπους με μια σειρά από μεθοδολογικά ζητήματα. Η παρούσα παράγραφος, αν και εμπεριέχει τον κίνδυνο της επανάληψης, αποσκοπεί στην πρακτική ανάδειξη της άρρηκτης σύνδεσης μεταξύ των δύο κατηγοριών ζητημάτων. Με άλλα λόγια, στην εθνογραφική τεκμηρίωση της υπόθεσης πως ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της «τοπικής κοινότητας» αποτελεί, σε θεωρητικό επίπεδο, το αντίστοιχο του επαναπροσδιορισμού του «εθνογραφικού πεδίου», συνεπώς και της αμφισβήτησης της «συμμετοχικής επιτόπιας παρατήρησης», μεθόδου που, τουλάχιστον στη συγκεκριμένη περίπτωση, έμοιαζε πολλές φορές ανεπαρκής, ή και αδύνατη, λόγω μιας σειράς μεθοδολογικών προβλημάτων.

Ένα πρώτο ζήτημα που είχα να αντιμετωπίσω, ήταν αυτό της ταξινόμησης του υπό μελέτη πληθυσμού σε τοπικές ομάδες. Επέλεξα να

32. Το Παλιοχώρι αποτελεί συν οικισμό της πρώην κοινότητας Γαρδικίου. Βρίσκεται δεκαπέντε χιλιόμετρα από το Γαρδίκι. Δημιουργήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, από οικογένειες καταγόμενες από ελληνόφωνα ορεινά χωριά της περιοχής του νομού Τρικάλων, κυρίως από το Αρματωλικό, που εργάζονταν ως «κολίγοι» στα κτήματα των Γαρδικιωτών. Σε αντίθεση με το Γαρδίκι, ο συγκεκριμένος οικισμός, στα πλαίσια μιας γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας, κατοικείται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Για τους Παλιοχωρίτες και τις σχέσεις τους με τους Γαρδικιώτες, βλ. Θ. Σπύρος, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι: διαδικασίες αστικοποίησης μιας βλάχικης κοινότητας των Τρικάλων», *Δοκίμες*, τ. 8(1999).

ταξινομήσω συμβατικά τους Γαρδικιώτες σε «Πειραιώτες» και «Τρικαλινούς», με βάση τον τόπο μόνιμης κατοικίας.

Όμως, αυτή η επιλογή μπορούσε να λειτουργήσει μόνο σε ένα πρώτο επίπεδο, δηλαδή κατά την συλλογή του εμπειρικού υλικού. Η ροή ατόμων, κοινωνικών σχέσεων, γαμήλιων ανταλλαγών, πληροφοριών κάνει στην πραγματικότητα τους δύο χώρους να τέμνονται. Υπό την έννοια αυτή ένας Γαρδικιώτης του Πειραιά, του οποίου τα αδέρφια κατοικούν στα Τρίκαλα, αναπτύσσει μεγαλύτερες σχέσεις με την πόλη αυτή παρά με τα Νέα Λιόσια, όπου επίσης μένουν Γαρδικιώτες.

Ένα δεύτερο μεθοδολογικό ζήτημα, αφορά τη χρησιμότητα των τοπικών διοικητικών αρχείων ως πηγής πληροφοριών. Τέτοια αρχεία γύρω από τους Γαρδικιώτες είναι διαθέσιμα τόσο στο δήμο Αιθήκων όσο και στο δήμο Τρικκαίων.³³

Αρχικά προσπάθησα να χρησιμοποιήσω αυτό το υλικό στην προοπτική μιας ποσοτικής δημογραφικής ανάλυσης. Έτσι, μελέτησα τα δημοτολόγια και τα ληξιαρχικά βιβλία, θέλοντας να συγκεντρώσω στοιχεία γύρω από τις γαμήλιες ανταλλαγές, την ηλικία γάμου ανά φύλο, τα επαγγέλματα, τους τόπους γέννησης και κατοικίας. Γρήγορα κατάλαβα πως τα στοιχεία, που μπορούσα να έχω μέσω των αρχείων, ήταν πολύ περιορισμένα.

Η βασική αδυναμία των δημοτολογίων αφορούσε το γεγονός πως παρουσίαζαν στοιχεία, σχετικά με τους τόπους γεννήσεως και κατοικίας, αυθαίρετα κατά τη γνώμη μου. Έτσι, οι περισσότεροι δήλωναν πως έχουν γεννηθεί ή και μένουν στο Γαρδίκι. Το πρώτο ήξερα, μέσα από τις αφηγήσεις ζωής, πως δεν ίσχυε για πολλούς, ενώ το δεύτερο ήταν, πασιφανώς, ψέμα, ξέροντας πως οι περισσότεροι, απ' όσους δήλωναν κάτι τέτοιο, ζούσαν στα Τρίκαλα και στην Αθήνα.

Ένα παρόμοιο πρόβλημα αντιμετώπιζα και με τα ληξιαρχικά βιβλία.

33. Οφείλω πολλές ευχαριστίες για τη δυνατότητα πρόσβασης στα δημοτικά αρχεία στον τότε (1999) δήμαρχο Αιθήκων Δημήτριο Κουτή και στους δημοτικούς συμβούλους Βαγγέλη Σκανδάλη και Κώστα Μπατατόλη (σημερινό δήμαρχο). Κυρίως, όμως, στους διοικητικούς υπαλλήλους του δήμου Αιθήκων.

Όντας ελλιπή, ως προς τον αριθμό των καταγεγραμμένων περιπτώσεων, δύσκολα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για δημογραφική ανάλυση. Το μόνο βιβλίο που παρουσίαζε έναν ικανοποιητικό αριθμό ληξιαρχικών πράξεων ήταν το βιβλίο θανάτων.

Ήταν ακριβώς το γεγονός αυτό που με έκανε να υιοθετήσω μια νέα ποιοτική προσέγγιση. Από τη νέα οπτική γωνία, αυτό που στα πλαίσια μιας στατιστικής ανάλυσης φαινόταν μεθοδολογικό πρόβλημα, μπορούσε στα πλαίσια μιας αναστοχαστικής αντιμετώπισης των δημοτικών βιβλίων ως αρχειακού «λόγου»,³⁴ να θεωρηθεί ως δείκτης νοοτροπιών, αναπαράστάσεων, σχέσης των ανθρώπων με την κοινότητα ως χώρο και ως διοικητικό μηχανισμό.

Έτσι, αν, από μια άποψη, η δήλωση του Γαρδικίου ως τόπου κατοικίας είναι στατιστικά ανακριβής, από την άλλη, εκφράζει πιθανώς αντιλήψεις για το τι θεωρείται από τον καθένα τόπος κατοικίας, ερώτημα αρκετά ενδιαφέρον για έναν πρώην ημινομαδικό πληθυσμό.

Επιπλέον, η απουσία ληξιαρχικών πράξεων μπορεί να αποτελεί ένα δείκτη για τη μεταφορά της κοινοτικής ζωής εκτός των γεωγραφικών ορίων του χωριού. Το γεγονός, πως οι κηδείες (μια τελετή που συνδέεται κυρίως με τη μνήμη και τη συμβολική συνέχεια παρά με την κοινωνική αναπαράγωγή) είναι η πράξη με τη συχνότερη παρουσία, είναι ίσως μια άλλη έκφραση του μετασχηματισμού του χωριού σε συμβολικό κέντρο μιας κοινότητας που τα μέλη της έχουν μεταφέρει τη ζωή τους «αλλού».³⁵

Η σημασία του χωριού ως «τόπου μνήμης»³⁶ παραμένει, ακριβώς

34. Για τις νέες τάσεις της «πολιτισμικής ιστορίας», σε ό,τι αφορά τη διαχείριση του αρχειακού υλικού, βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή: από το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν: συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993.

35. Πρβλ. Β. Νιτσιάκος, «Από την δημογραφική...», ό.π.

36. Για την σχέση τόπου, μνήμης και ταυτότητας βλ. J. Candau, *Anthropologie de la mémoire*, P.U.F., Παρίσι 1996. Του ιδίου, *Mémoire et identité*, P.U.F.,

μέσα από τη διαχείριση του θανάτου, γεγονός που, εκτός από τις κηδείες, αποδεικνύεται και από το μεγάλο αριθμό αφιερωμάτων (βρύσες και εικονοστάσια) σε αγαπημένα πρόσωπα που πέθαναν μακριά και πιθανώς δεν έζησαν παρά ελάχιστα στο Γαρδίκι.

Η ίδια αποσπασματικότητα παρατηρείται και σε μια άλλη πηγή που χρησιμοποίησα, τα πρακτικά των συλλόγων των Γαρδικιωτών στην περιοχή της πρωτεύουσας,³⁷ πιο συγκεκριμένα της «Αδελφότητας Γαρδικιωτών Αθηνών και Πειραιά», του συλλόγου παντοπωλών «Ο Ασπρόποταμος» αλλά και τα μητρώα της ομοσπονδίας παντοπωλών του Πειραιά. Και σε αυτή την περίπτωση, η ελλιπής και μη συστηματική καταχώριση των πληροφοριών κάνει προβληματική μια στατιστικού τύπου ανάλυση των δεδομένων. Ωστόσο, το συγκεκριμένο υλικό είναι χρήσιμο, στο βαθμό που μας δίνει μια εικόνα για τη δημογραφία, τη θεσμική οργάνωση, τις δράσεις ή και τις συγκρούσεις των μελών της ομάδας.

Αν τα προβλήματα στατιστικής ανάλυσης προκύπτουν από την αποσπασματικότητα αλλά και τη διασπορά του αρχαιικού υλικού, μια άλλου τύπου μεθοδολογική δυσκολία σχετίζεται κατά τη γνώμη μου άμεσα με το χώρο της πόλης. Η έλλειψη άμεσης επαφής, που θα μου προσέφερε μια μικρή και οροθετημένη κοινότητα, έκανε δύσκολη την επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση. Η ύπαρξη του συνοικισμού στα Τρίκαλα θα μπορούσε πιθανώς να λύσει το πρόβλημα με την εγκατάσταση σε αυτόν. Κάτι τέτοιο, όμως, στάθηκε αρχικά περίπου αδύνατο, αφού το σύνολο των σπιτιών χρησιμοποιούνταν για ιδιοκατοίκηση και κανείς δεν έδειξε πρόθυμος να μας νοικιάσει σπίτι ή να μας φιλοξενήσει. Έτσι ε-

Παρίσι 1998. Βλ. επίσης, Ρ. Μπενβένιστε και Θ. Παραδέλλη (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1999.

37. Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε εδώ τον τότε (2000) πρόεδρο της αδελφότητας Σωτήρη Τσιρογιάννη, τον Τάκη Μπουλούτσο και τα υπόλοιπα μέλη του διοικητικού συμβουλίου. Επίσης, ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλουμε στο Γιάννη Ν. Μπαταγιάννη καθώς και στην Αντιγόνη Παπακωνσταντίνου, γραμματέα της «Ομοσπονδίας Παντοπωλών Πειραιά».

γκαταστάθηκα στα Τρίκαλα αλλά όχι στο Γαρδικάκι. Μόνο προς το τέλος της έρευνάς μου στάθηκε δυνατή η φιλοξενία μου από ένα ζευγάρι Γαρδικιωτών.³⁸ Κι αυτό, λόγω της τυχαίας γνωριμίας της μητέρας μου με τη σύζυγο, στο νοσοκομείο των Τρικάλων, όπου νοσηλευόταν ένας συγγενής μου στον ίδιο θάλαμο με αυτήν.

Αν και η παραπάνω κατάσταση με δυσκόλεψε στην παρατήρηση της καθημερινότητας στο εσωτερικό της ομάδας καθώς και στη δημιουργία στενών δεσμών, ωστόσο με οδήγησε στο να δώσω έμφαση, στο πως φαίνονται οι Γαρδικιώτες «από την πλευρά της πόλης». Έδωσα, με άλλα λόγια, έμφαση τόσο στον τρόπο με τον οποίο τους βλέπουν «οι άλλοι» όσο και στην ίδια την πόλη, ως συνολικό «πεδίο» συγκρότησης και ανταλλαγής κοινωνικών σχέσεων και πολιτισμικών νοημάτων. Έτσι, η εικόνα μου για τους Γαρδικιώτες στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στον τρόπο που τους έβλεπα να κινούνται μέσα στην πόλη, ενώ ταυτόχρονα έδωσα έμφαση στις αφηγήσεις ζωής.

Αυτές οι τελευταίες μου έδωσαν τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό που ο Marcus ονομάζει «παρασκηνιακή γνώση» (off- stage knowledge),³⁹ στο βαθμό που μου προσέφεραν πληροφορίες για «τόπους» και περιόδους σχετικές με τη ζωή των πληροφορητών, ή με τη ζωή άλλων μελών της κοινότητας, που η συμμετοχική παρατήρηση δεν μπορούσε να καλύψει.

Το πρόβλημα της άμεσης καθημερινής επαφής επιτείνεται στην περίπτωση των Γαρδικιωτών του Πειραιά, στο βαθμό που μεγαλώνουν οι αποστάσεις και η διασπορά στο χώρο. Στην περίπτωση αυτή, η προσέγγισή μου επικεντρώθηκε επίσης στους ατομικούς λόγους των συνομιλητών μου καθώς και στην ανακάλυψη ορισμένων «χώρων» όπου εμ-

38. Θα πρέπει εδώ να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους Παύλο και Αριστούλα Κάκκια για τη φιλοξενία και την αμέριστη συμπαράσταση προς το πρόσωπό μου. Την ίδια ευγνωμοσύνη οφείλω και στην οικογένεια του Κωνσταντίνου Θ. Μπαταγιάννη, που με φιλοξένησε στο Γαρδίκι και μου πρόσφερε, επίσης, όχι μόνο ανεκτίμητες πληροφορίες για την έρευνα, αλλά και τη φιλία της.

39. Βλ. G. Marcus, *ό.π.*, σ. 91.

φανίζεται «η Γαρδικιώτικη συλλογικότητα». Μπορούμε εδώ να αναφέρουμε τους χώρους τέλεσης θρησκευτικών τελετών (μνημόσυνα, γάμοι, βαπτίσεις), τα στέκια όπου συχνάζουν μεμονωμένοι ή παρέες Γαρδικιωτών, και κυρίως το σύλλογο.

Συγκεφαλαιώνοντας τα προβλήματα που αντιμετωπίσα στην έρευνα, μπορώ να τα διακρίνω αφενός σε προβλήματα οροθέτησης του αντικείμενου και αφετέρου σε προβλήματα πρόσβασης σε πληροφορίες. Αν από μια πλευρά αυτά μοιάζουν με μεθοδολογικούς περιορισμούς, από την άλλη εκφράζουν μια κοινωνική πραγματικότητα άμεσα συνδεδεμένη με τη διάχυση των κοινωνικών σχέσεων και την πολλαπλή κοινωνική συμμετοχή που αναπτύσσεται σε χώρους κοινωνικής και γεωγραφικής κινητικότητας, όπως οι πόλεις και οι κοινωνίες των νομάδων, που στην περιπτωσή μας συναντώνται.

Η απεδανοποίηση των κοινωνικών σχέσεων,⁴⁰ το μέγεθος του αστικού χώρου αλλά και η πολλαπλότητα της πόλης δημιουργεί πληροφοριακό θόρυβο,⁴¹ που δυσκολεύει τον ανθρωπολόγο να οριοθετήσει μια ομάδα ανθρώπων κοινής καταγωγής ως εθνογραφικό αντικείμενο και να ανακαλύψει το υλικό που σχετίζεται με το αντικείμενο αυτό.⁴² Έτσι, το

40. Για την απεδανοποίηση (deterritorialisation) των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών πρακτικών βλ. A. Gupta και J. Ferguson, «Beyond culture: Space, Identity, and the politics of difference», στο *Cultural Anthropology*, T. 7 (1), 1992. Βλ. επίσης των ιδίων συγγραφέων, «Culture, Power, Place: Ethnography at the end of an Era», in A. Gupta και J. Fergusson (επ.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Duke University Press, Durham and London, ό.π. σσ. 1-29.

41. Βλ. A. Tarrius και L. Missaui, «Entre sédentarité et nomadisme. Le savoir communiquer des migrants», in *Réseaux*, ειδικό αφιέρωμα «La communication itinérante», v. 65, (1994). Επίσης, Ch. de Gournay, «En attendant les nomades. Téléphonie et modes de vie», in *Réseaux*, ειδικό αφιέρωμα «La communication itinérante», v. 65, (1994).

42. Για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο εθνογράφος στα πλαίσια μιας αστικής έρευνας, βλ. U. Hannerz, ό.π., σσ. 378-386.

«εθνογραφικό πεδίο» παίρνει τη μορφή ενός χώρου ασύ(λ)λη(π)του: στο βαθμό που δεν σε αφήνει να τον συλήσεις δεν σου επιτρέπει να τον σχηματοποιήσεις και να τον συλλάβεις.⁴³ Επιπλέον, το γεγονός της μη καθημερινής επαφής σημαίνει πως η πρόσβαση στην καθημερινότητα των ανθρώπων μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τη συγκατάθεσή τους και την αποδοχή τους για το πρόσωπο του εθνογράφου. Αυτό στην περίπτωση μου στάθηκε ιδιαίτερα δύσκολο.

Όμως, τα εμπόδια που θέτει ο χώρος στον εθνογράφο είναι πιθανώς μόνο, εν μέρει, δείκτης για την επαφή και μεταξύ των ίδιων των Γαρδικιωτών. Ο θόρυβος της γεωγραφικής διάχυσης, ασφαλώς, δεν διαμεσολαβεί μόνο την εικόνα που μπορούμε να έχουμε εμείς για αυτούς αλλά και την μεταξύ τους επικοινωνία, επαναπροσδιορίζοντας τις συλλογικές τους σχέσεις. Αν, όμως, η δυσκολία καθημερινής επαφής είναι κάτι που αντιμετωπίζουν και οι ίδιοι, πιθανώς, να μην τους απασχολεί όσο εμάς ή να διαθέτουν άλλου τύπου στρατηγικές, αθέατες σε εμάς, για την υπέρβασή της και τη διατήρηση των κοινοτικών δεσμών.⁴⁴

Οποιαδήποτε ερμηνεία στο συγκεκριμένο ζήτημα, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της πως ο αστικός χώρος μοιάζει περισσότερο «οικείος» και οικειοποιήσιμος από τους νομάδες παρά από τους εδραίους, στο βαθμό που παρουσιάζει μια ομοιότητα μορφολογικής τάξης με το «νομαδικό χώρο».⁴⁵ Μια αντίστοιχη αναλογία μεταξύ των δικτύων κυκλο-

43. Βλ. G. Deleuze και F. Guadani, *Capitalisme et schizophrénie 2: Mille Plateaux*, Editions de Minuit, Παρίσι 1980, κεφ. 12: «1227- Traité de nomenclologie: La machine de guerre», σσ. 434-527.

44. Αναφέρουμε εδώ, ως παράδειγμα, τις νέες δυνατότητες υπερτοπικής επικοινωνίας που παρέχει στα «διασκορπισμένα» μέλη της κοινότητας η τηλεπικοινωνία. Σύμφωνα με ένα συνομιλητή μας, το τηλέφωνο παρέχει τη δυνατότητα «να μαθαίνεις αμέσως στα Καμίνια οτιδήποτε συμβαίνει στους Γαρδικιώτες των Τρικάλων...είναι σαν να συνεχίζεται το κουτσομπολιό με άλλα μέσα...». Βλ. A. Tarrius και L. Missaui, «Entre sedentarite et nomadisme. Le savoir communiquer des migrants», ό.π.

45. Βλ. Ch. de Gournay, «En attendant les nomades», ό.π.

φορίας των νομάδων και των σύγχρονων τηλεπικοινωνιακών δικτύων, που χαρακτηρίζουν σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη πόλη, έχει επισημάνει ο J. Attali.⁴⁶ Η συγκεκριμένη μεταφορά είναι πολύ χρήσιμη για να καταλάβουμε όχι μόνο την οργάνωση και την οικειοποίηση του νομαδικού χώρου⁴⁷ αλλά επιπλέον την οργάνωση της επικοινωνίας στα πλαίσια μιας νομαδικής ή/ και αστικής κοινότητας.

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που αρχικά μου φάνηκε ως δυσκολία γεωγραφικού προσδιορισμού του αντικειμένου (η διασπορά και η πόλη), αποτελεί καταστατικό στοιχείο μιας διασπορικής κοινότητας που ιστορικά δεν ταύτιζε το συλλογικό της τόπο με ένα γεωμετρικό χώρο.

Από την άλλη, η ίδια η δυσκολία ορισμού της «κοινότητας» από τους συνομιλητές μου φαντάζει ως εκδήλωση της αντίφασης και της αμηχανίας, που αντιμετωπίζει ένας πρώην ημινομαδικός πληθυσμός, μέσα στο κυρίαρχο πλαίσιο ορισμού της τοπικότητας και της καταγωγής, που έγινε με βάση τα νοητικά και νοηματικά σχήματα των πλειοψηφούντων εδραίων πληθυσμών.⁴⁸ Κι αυτό, σε συνδυασμό με μια συγκεκριμένη αντίληψη για την πρόσληψη, την οικειοποίηση και τη διαχείριση του χώρου που ανέλαβε να συστηματοποιήσει και να επιβάλει η κρατική εξουσία.⁴⁹

46. Βλ. J. Attali *Lignes d'horizon*, Fayard, Παρίσι 1990.

47. Αυτός ο τελευταίος, σύμφωνα με τους G. Deleuze και F. Guadani, αποτελεί χώρο έναν «ανοιχτό» και «λείο», σε αντίθεση με τον «κλειστό» και «ενχαραγμένο» χώρο των εδραίων. Αν στην περίπτωση των τελευταίων ο χώρος κωδικοποιείται και αποκωδικοποιείται μέσω συγκεκριμένων κανόνων, στην περίπτωση των νομάδων ο χώρος συγκροτείται, από-συγκροτείται [και ανασυγκροτείται] μέσω περισσότερο ευέλικτων στρατηγικών. Βλ. G. Deleuze και F. Guadani, *ό.π.*

48. Για τις διαδικασίες συγκρότησης και επιβολής της ιδεολογίας του «εδραισμού» (δανειζόμαστε την απόδοση του όρου από την P. Καυταντζόγλου, *ό.π.*, σ. 39), βλ. L. Malkki, «National Geographic: the Rooting of Peoples and the Territorialisation of National Identity among Scholars and Refugees», in A. Gupta και J. Fergusson (επ.), *Culture, Power, Place*, *ό.π.*, σσ. 52-74.

49. Για τις σχέσεις των νομαδικών πληθυσμών με την κρατική εξουσία βλ.

Είναι, ακριβώς, σε αυτήν την τελευταία αποστροφή που θα πρέπει να αναζητήσει κάποιος την ερμηνεία της φαινομενικά αντιφατικής συνεχούς «επιστροφής του τόπου», όταν αυτός μοιάζει να είναι «απών».

Ε) «Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ»: ΗΓΕΜΟΝΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ «ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΕΣ ΓΩΝΙΕΣ»
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ

Συγκεφαλαιώνοντας την προηγούμενη ανάλυσή μας, μπορούμε να πούμε πως καταρχήν εξάγονται από αυτήν δύο βασικά και αντινομικά εκ πρώτης όψεως συμπεράσματα:

-Το πρώτο συμπέρασμα είναι πως η σύνδεση «κοινότητας» και «τόπου» δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια οικουμενική και διαχρονική πραγματικότητα. Προς αυτήν την κατεύθυνση έχει να συνεισφέρει αρκετά στοιχεία το εθνογραφικό μας παράδειγμα. Το νομαδικό παρελθόν και η σύγχρονη διασπορά των Γαρδικιωτών έχει ως αποτέλεσμα μια τάση απεδάφοποίησης (αλλά και αποφυλετοποίησης) της γαρδικιώτικης κοινότητας, που οδηγεί σε μια πολλαπλή και συνεχή επαναχάραξη των κοινωνικών, συμβολικών και γεωγραφικών της ορίων. Κατά τη διαδικασία αυτή, παλιές γεωγραφικές αναφορές επαναξιολογούνται, υποβαθμίζονται ή εξαφανίζονται, ενώ νέες έρχονται να πάρουν τη θέση τους, ανάλογα με την κινητικότητα και τη διαρκή εμπλοκή των εν δυνάμει μελών της κοινότητας σε νέου τύπου νεότεριες συλλογικότητες και αντίστοιχες εδαφικές επικράτειες.⁵⁰

A.M. Khazanov, *Nomads and the outside world*, Cambridge University Press, Cambridge 1984, κυρίως κεφ. 5.

50. Είναι στο πλαίσιο αυτής της γενικευμένης κινητικότητας των υποκειμένων και των ομάδων στην εποχή της ύστερης νεοτερικότητας που ο Appadurai εισαγάγει τον όρο «Εθνοτοπία» (Ethnoscapes), ως δηλωτικό των μεταβαλλόμενων (γεωγραφικά και νοηματικά) «τοπίων» της συλλογικής ταυτότητας. Βλ. A. Appadurai, «Global ethnoscapes: Notes and queries for a transnational

- Από την άλλη, όμως, αν το παραπάνω γεγονός οδηγεί σε μια διαρκή μεταμόρφωση της δομής και του περιεχομένου της κοινότητας ως χωρικής, κοινωνικής και πολιτισμικής κατηγορίας, σε ό,τι αφορά το παράδειγμά μας, συμβατικά σημαίνει το πέρασμά της, εντονότερα στην περίπτωση των Γαρδικιωτών του Πειραιά, από την κατηγορία της τοπικής μικροκοινωνίας σε αυτήν του υπερτοπικού δικτύου,⁵¹ της ομάδας συμφερόντων ή της κοινότητας της σχόλης (συλλογικοτήτων με μεγαλύτερες δυνατότητες διαπραγματεύσεως των όρων χρήσης και ένταξης ή και μη ένταξης). Οι όποιες μεταμορφώσεις δεν στερούνται ιεραρχιών, αντιστάσεων και κανονικοτήτων οι οποίες, βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθούν ως ομοιοστατικές αναπροσαρμογές.

Έτσι, αν και η αμφισβήτηση από σύγχρονα ανθρωπολογικά ρεύματα του δεσμού μεταξύ πολιτισμικών φαινομένων και συγκεκριμένων τόπων μοιάζει να θέτει λογικά ερωτήματα, η πλήρης άρνηση αυτού του δεσμού αδυνατεί να αναδείξει επαρκώς τις σχέσεις ηγεμονίας και τις ιεραρχίες μεταξύ των διαφορετικών πεδίων συγκρότησης αυτών των φαινομένων.

Αυτό που θέλουμε να πούμε εδώ, είναι ότι δεν μπορούμε να αγνοήσουμε πως η σύνδεση «κοινότητας» και «τόπου» αποτέλεσε ιστορικά την ιδεολογική και πολιτική βάση για την συγκρότηση του κυρίαρχου, θεσμικά αλλά και σημασιολογικά, τύπου κοινότητας στη χώρα μας, αλλά και στο δυτικό κόσμο, κατά τους τελευταίους αιώνες.⁵² Στην προο-

Anthropology», in R. Fox, *Recapturing Anthropology: Working in the present*, School of American Research Press, Santa Fe 1991, σσ. 191-210.

51. Για την έννοια του δικτύου βλ. Ulf Hannerz, *ό.π.*, σσ. 219-223.

52. Στην προοπτική αυτή, αν και ο όρος «κοινότητα» χρησιμοποιείται για μια σειρά από μη τοπικού τύπου συλλογικότητες σήμερα, η χρήση αυτή προσλαμβάνεται ως έκπτωση ή μεταφορά. Υπό την έννοια αυτή η θεώρηση της κοινότητας ως εδαφικής επικράτειας εκφράζει μια μορφή [γεωγραφικής] «ορθοδοξίας», όρο που χρησιμοποιεί η P. Καυταντζόγλου (στα πλαίσια μιας γκραμισιανής προσέγγισης) ως δηλωτικό των ηγεμονικών αντιλήψεων για την ανάγνωση και τη διαχείριση του χώρου. Βλ. P. Καυταντζόγλου, *ό.π.*, σ. 55.

πτική αυτή η έννοια «κοινότητα» έγινε ουσιαστικά συνώνυμη της «τοπικής μικρο-κοινωνίας», της «τοπικής αυτοδιοίκησης», του «χωριού» ή, πιο πρόσφατα, της «γειτονιάς».⁵³

Έτσι, ακόμα και αν τα ιδεολογικά θεμέλια πάνω στα οποία συγκροτήθηκε ιστορικά η κυρίαρχη έννοια της τοπικής κοινότητας (όπως η αυτοδιαχείριση, οι δεσμοί συγγένειας, η καταγωγή, το εθνотικό ανήκειν, οι πραγματικές και συμβολικές σχέσεις με τη γη) αποτελούν πολλές φορές εκτός των άλλων και φαντασιώσεις ενός εξωραϊσμένου παρελθόντος και συνεπώς ανεπαρκή εργαλεία για μια συνολική ερμηνεία του κοινωνικού και πολιτισμικού της περιεχομένου. Δεν πρέπει, επίσης, να αγνοούμε την ηγεμονική τους θέση στα πλαίσια του ιστορικά κυρίαρχου πλαισίου οργάνωσης, έκφρασης και νομιμοποίησης των συλλογικών ομαδοποιήσεων και διεκδικήσεων.

Γυρνώντας στο παράδειγμα μας, αυτό σημαίνει πως αν και η γαρδικιωτική κοινότητα είναι ένα κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο που συγκροτείται και ανιχνεύεται σε διάφορους «τόπους»,⁵⁴ δεν έχουν όλοι την ίδια βαρύτητα για τη συγκρότηση, τη διαχείριση και τη λειτουργία της «γαρδικιωτικότητας».⁵⁵ Συνεπώς, παρά τη γεωγραφική διασπορά και την κοινωνική διαφοροποίηση των Γαρδικιωτών, που κάνουν αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό της κοινότητας ως τοπικής ομάδας αλλά και ως συλλογικής ταυτότητας, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την παρουσία ηγεμονικών αρχών συλλογικής συγκρότησης.

Η παραπάνω υπόθεση θέτει μια σειρά από ζητήματα τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο.

Στο πρώτο επίπεδο, η διαρκής σύνδεση κοινότητας και «χωριού» στο λόγο πολλών συνομιλητών, αποτελεί ακριβώς ένδειξη για την ιε-

53. Για την πρόσληψη της αστικής γειτονιάς ως κοινότητας βλ. K. Scherzer, *The unbounded community: neighborhood life and social structure in New York City, 1830-1875*, Duke University Press, Λονδίνο 1992.

54. Βλ. G. Marcus, *ό.π.*, σσ. 12-14.

55. Πρόκειται για έναν όρο τον οποίο επίσης χρωστάω στον Ε. Παπαταξιάρχη.

ράρχηση των «τόπων» της κοινότητας και την ηγεμονική θέση ορισμένων σε σχέση με άλλους. Μια τέτοια ιεράρχηση, ακόμα και αν αποτελεί, όπως ήδη αναφέραμε, έκφραση αντίφασης ή αμηχανίας μπρος στην επιβολή των κυρίαρχων προτύπων περί κοινότητας και εντοπιότητας, αποτελεί επιπλέον έκφραση της, εκ μέρους των πρώην ημινομάδων, εσωτερίκευσης αυτών των προτύπων και ενός αντίστοιχου «κοινοτικού *habitus*».⁵⁶ Είναι στη βάση αυτού του *habitus* που ένας νομαδικός πληθυσμός χρησιμοποιεί τις καθιερωμένες «εδραίες» εννοιολογήσεις, στην προσπάθεια συγκρότησης μιας «κοινοτικής γεωγραφίας».

Εδώ θα πρέπει να θυμόμαστε πως η διερεύνηση των σχέσεων εξουσίας σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο αποτελούν προνομιακό πεδίο για να καταλάβουμε τη σημασία των πολιτικών θεσμών, όπως το σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης ή το σύστημα κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης, για την ιεράρχηση των τόπων ως προς τη σημασία τους στη συγκρότηση της κοινότητας.

Οι παραπάνω θεσμοί, στηριγμένοι στη λογική της «εδαφικής επικράτειας»,⁵⁷ δεν αποτελούν απλά έναν καθοριστικό παράγοντα για τον τρόπο που οι μικροκοινωνίες οργανώνουν το χώρο τους. Επιπλέον, μέσα από τη συγκρότηση και την επιβολή συγκεκριμένων μορφών «αρμοδιότητας», καθιερώνουν δικαιώματα συμβολικής και υλικής οικειοποίησης του χώρου, καθορίζοντας ταυτόχρονα σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους που οι «τοπικές» μικροκοινωνίες εντάσσονται στις κρατικές δομές.⁵⁸

56. Για τις σημασίες του όρου βλ. P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Droz, Γενεύη 1972.

57. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την επιβολή της έννοιας της επικράτειας αποτελούν οι διοικητικοί χάρτες. Ακόμα περισσότερο σήμερα που αυτοί γίνονται οικείοι ως αναπαραστάσεις του χώρου σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού, μέσω της χρήσης τους στο δημόσιο χώρο. Με βάση μάλιστα το πρόγραμμα Καποδίστριας τέτοιοι χάρτες έχουν αναρτηθεί στις εισόδους όλων σχεδόν των νέων δήμων, αναπαριστώντας χωρικά τόσο τη συνολική επικράτεια του δήμου όσο και τις επιμέρους επικράτειες των πρώην κοινοτήτων.

58. Για το ρόλο της πολιτικής εξουσίας και του συστήματος αυτοδιοίκησης

Στην περίπτωση μας αυτό σημαίνει πως, αν και η γαρδικιώτικη συλλογικότητα βιώνεται και χρησιμοποιείται πολλαπλά, η λειτουργία των παραπάνω θεσμών οδηγεί σε μια προνομιακή έκφραση και οικειοποίησης της από όσους κατοικούν στα διοικητικά όρια της κοινότητας (ή κοντά σε αυτά), διατηρούν εκεί τα εκλογικά τους δικαιώματα ή διαχειρίζονται τα κοινά.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα και εδώ αποτελεί ο ανταγωνισμός μεταξύ ομάδων και ατόμων κατά τη διάρκεια των τοπικών, αλλά και των εθνικών εκλογών. Αν ένα διακύβευμα των ανταγωνισμών αυτών εδράζεται στο αποδεκτό εύρος της διοικητικής κοινότητας, ένα δεύτερο, σημαντικότερο ίσως, είναι η διεκδίκηση του «δικαιώματος» εκπροσώπησης σε τοπικό αλλά και υπερτοπικό επίπεδο. Στα πλαίσια αυτής της διεκδίκησης ο «βαθμός εντοπιότητας», που παίρνει τη μορφή αξιολόγησης της έντασης, της μονιμότητας αλλά και της «αυθεντικότητας» της σχέσης του κάθε υποκειμένου με το «χωριό», ανάγεται σε βασικό επιχείρημα κατοχύρωσης της «αρμοδιότητας» εκπροσώπησης της «κοινότητας». Είναι στα πλαίσια αυτής της λογικής που οι Γαρδικιώτες των Τριχάλων, όντας σε μια στενότερη επαφή με το Γαρδίκι, θεωρούν πως «δικαιούνται να ομιλούν» για «τα ζητήματα της κοινότητας» και συνεπώς να τα διαχειρίζονται περισσότερο από ό,τι «οι Πειραιώτες».⁵⁹

Στο μεθοδολογικό επίπεδο, τέλος, η παραπάνω θέση σημαίνει πως το αίτημα για μια πολυ-τοπική εθνογραφία δεν μπορεί παρά να συνοδεύεται

στην κατασκευή της τοπικότητας βλ. P. Bourdieu, «L'identité et les représentations, éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région», ό.π. Επίσης, J. Beaouchard, «La constitution de la région-territoire ou comment penser et aménager l'unité du multiple», στο *Territoire 2020*, τ. 7, DATAR, Παρίσι 2003. Πρβλ. επίσης M. Godelier *L'idéal et le Matériel*, Fayard, Παρίσι 1984 και του ιδίου «Anthropologie sociale et histoire locale», στα *Πρακτικά Δ' συνεδρίου Επτανησιακού πολιτισμού* (Λευκάδα 1993), Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 1996.

59. Για το ζήτημα της εκπροσώπησης και την πολιτική των ταυτοτήτων, βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, ό.π., σσ. 191-197.

από ένα ταυτόχρονο αίτημα ιεράρχησης των διαφορετικών «τόπων» αλλά και των διαφορετικών χρόνων, που συγκροτούν τα κοινωνικά- πολιτισμικά φαινόμενα. Μια τέτοια ιεράρχηση μπορεί να αποκαλύψει, εκτός των άλλων, την προνομιακή οπτική γωνία ή την προνομιακή πορεία, που πρέπει να ακολουθήσει ένας ερευνητής για μια, όσο το δυνατόν περισσότερη, σύνθετη και έγκυρη πρόσληψη και ερμηνεία των φαινομένων αυτών.

Κατά συνέπεια, η αμφισβήτηση της «επιτόπιας έρευνας» δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να προσλαμβάνεται ως αίτημα κατάργησης της. Αυτό που χρειάζεται είναι μια αντίληψη του «πεδίου» περισσότερο δυναμική από αυτήν της «παραδοσιακής» εθνογραφίας. Αντίληψη η οποία θα είναι ικανή να ενσωματώσει διαστάσεις, όπως η γεωγραφική πολλαπλότητα των ατόμων και των ομάδων, ή η «τοπο-λογική πολυφωνία»⁶⁰ και να ερμηνεύσει το αμφίσημο και μεταβαλλόμενο (κοινωνικό και πολιτισμικό) περιεχόμενο της, μέχρι πρόσφατα «τοπο-γραφικά» δηλαδή περιγραφικά προσλαμβανόμενης, έννοιας του «τόπου».⁶¹

Μια τέτοιου τύπου πρόσληψη του «πεδίου» θέτει τα θεμέλια για μια «ανθρωπολογία της μετα-κίνησης»,⁶² συμβατή με την κινητικότητα των υποκειμένων στο χώρο. Διάσταση που, αν και επιτείνεται σήμερα, δεν απουσίαζε από τις συλλογικότητες που μελέτησε η «κλασική» ανθρωπολογία.

60. Για την ανάγκη μιας πολυφωνικής εθνογραφίας, αλλά και τους σύγχρονους προσανατολισμούς της εθνογραφικής έρευνας, βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *ό.π.*, κυρίως κεφ. 10 και 11.

61. Για τους μετασχηματισμούς που γνώρισε η πρόσληψη της έννοιας του τόπου στις κοινωνικές επιστήμες βλ. Ρ. Καυταντζόγλου, *ό.π.*, σσ. 31-54.

62. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. Α. Tarrius, *Anthropologie du mouvement, Paradigme*, 1989. Του ιδίου, *Les nouveaux cosmopolitismes: mobilités, identités, territoires*, Editions de l'Aube, Παρίσι 2000.